

Νικόλαος Χρόνης

Η ΘΕΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΩΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ*

I

Ἐάν ἐξετάσωμε τίς σχέσεις φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης, στήν πολυεπιδία τῶν μορφῶν πού αὐτές προσέλαβαν ἀπό τά τέλη τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος¹ καί ἐξῆς, θά παρατηρήσωμεν — μεταξύ ἄλλων — καί τά ἀκόλουθα: Ὅσακις ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης ἐτήρησαν ἀρνητική στάση ἀπέναντι τῆς φιλοσοφίας, ἐπικαλέσθησαν πρωτίτως τόν χαρακτήρα τῶν γνώσεων πού αὐτή συγκροτεῖ. Ταυτίζοντες δηλαδή τήν ἐπιστήμη πρὸς τήν πειραματικῶς ἀποδείξιμη, συνάμα δέ γνωστικῶς χρήσιμη καί πρακτικῶς ὠφέλιμη γνώση, κατέστησαν τά γνωρίσματα τῆς γνώσεως αὐτῆς κριτήριο ἀξιολογήσεως κάθε δραστηριότητος πού λαμβάνει χώρα στό γνωστικό πεδίο. Μή ἀνευρίσκοντες συνεπῶς στήν φιλοσοφική γνώση τά γνωρίσματα τῆς ἐν λόγω γνώσεως, ἐθεώρησαν ἀποκλίνοσα τήν σχέση φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης.

Ἡ θεώρηση τῆς σχέσεως φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης ὡς ἀποκλίνουσας περιήγαγε τήν φιλοσοφία εἰς κατάσταση ἀμύνης. Ἡ ἐπιστήμη δηλαδή, ἔνεκα τοῦ χαρακτήρος τῶν γνώσεων πού συγκροτεῖ, ἐθεωρήθη ὡς «τό κατ' ἐξοχήν ἀξιοσέβαστο εἶδος γνώσεως»², μέ ἀποτέλεσμα κάθε γνώση πού δέν διαθέτει τά στοιχεῖα πού διαθέτει ἡ ἴδια νά ὑπολαμβάνεται ὡς γνώση ἡσσονος σημασίας καί συνάμα νά ἀντιμετω-

* Ἀνακοίνωση στό *Φιλοσοφικό Συμπόσιο* πού ἔγινε στήν Πάτρα, Αἰθουσα Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1989. Θέμα τοῦ Συμποσίου: *Ἐπιστήμες - Τεχνολογία - Φιλοσοφία καί Κοινωνική Πραγματικότητα*.

1. Ἀπό τῆς ἐποχῆς αὐτῆς — ἂν μή καί ἐνωρίτερον — ἡ ραγδαία καί συνεχῆς ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης (ἀπό κοινού πάντως μέ ἄλλους παράγοντες) ἀνάγκασε τήν φιλοσοφία νά ἀναζητήσῃ νέες θεματικές καί νά ἐπαναοριοθετήσῃ τά ἐρευνητικά της πεδία. Πολλά ἀπό τά φιλοσοφήματα πού διεμορφώθησαν κατά τόν εἰκοστό αἰῶνα ὑπῆρξαν ἐπακόλουθο προσπάθειῶν πού κατέβαλαν οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀνεύρεση καί διασφάλιση ἐρευνητικῶν περιοχῶν πού νά ἀνήκουν κατά κυριότητα στήν φιλοσοφία. Βλ. σχετικῶς F. Heinemann, «Schicksal und Aufgabe der Philosophie im zwanzigsten Jahrhundert», εἰς *Die Philosophie im XX. Jahrhundert. Eine enzyklopädische Darstellung ihrer Geschichte, Disziplinen und Aufgaben*, Hrsg. F. Heinemann, Stuttgart 1963², σσ. 265 κ.εξ. Γιά τόν μετασχηματισμό τῆς φιλοσοφίας «στόν αἰῶνα τῆς ἐπιστήμης» καί κριτική τῶν σφαλμάτων τοῦ ἐπιστημονισμοῦ βλ. K.-O. Apel, *Transformation der Philosophie*, I, Frankfurt a. M. 1973, σσ. 12 κ.εξ.

2. Τοιοῦτοτρόπως χαρακτηρίζει τήν ἐπιστήμη ὁ Imre Lakatos, στό βιβλίο του *The methodology of scientific research programmes, Philosophical Papers*, Τόμ. 1, Ed. J. Worral καί G. Currie, Cambridge University Press 1983 (α' ἔκδοσις, 1978), σ. 1.

πίζεται μέ σκεπτικισμό και καχυποψία. Ἡ φιλοσοφία συνεπῶς, γιά νά μετατρέψει τήν ἀπέναντί της ἀρνητική στάση τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης, θά πρέπει νά ἀμυνθεῖ τοῦ χαρακτήρος τῶν γνώσεων πού συγκροτεῖ.

Ὁμολογουμένως, ἡ φιλοσοφία δέν ὑποστηρίζει ὅτι συγκροτεῖ πειραματικῶς ἀποδείξιμη γνώση· δέν ἀποδέχεται ὅμως ὅτι ἡ γνώση πού συγκροτεῖ στερεῖται ἀποδεικτικότητας ἢ εἶναι γνωστικῶς ἀχρηστη καί πρακτικῶς ἀνωφελής. Ἐπικαλουμένη — μεταξύ ἄλλων — τήν ἰδιομορφία τῆς θεματικῆς της καθῶς καί τήν διαφορετική μεθοδολογική ἀντιμετώπιση ἐκεῖνων ἀπό τά προβλήματα πού εἶναι κοινά σ' αὐτήν καί στήν ἐπιστήμη, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γνώση πού δημιουργεῖ καί ἐλεγχόμενη εἶναι καί γνωστικῶς χρήσιμη, παρά τό πρᾶγμα ὅτι δέν θά μπορούσε νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἐξειδικευμένη γνώση κατά τήν αὐστηρή σημασία τοῦ ὄρου.

Οἱ διασαφητικές ἀναλύσεις πού ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία δίδει³ γιά τόν χαρακτήρα τῶν γνώσεων πού συγκροτεῖ δέν φαίνεται νά ἐκρίθησαν ἱκανοποιητικές. Ἀπόδειξη ὅτι ἡ διαφωνία γιά τόν χαρακτήρα τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως καί ἡ κατ' ἀκολουθίαν θεματοποίηση τῶν σχέσεων φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης μετεβλήθη ἀρκετές φορές σέ ἔντονη μεταξύ φιλοσόφων καί ἐπιστημόνων διαμάχη. Διαμάχη πού διεξήχθη σέ πολλά πεδία. Σέ ἄλλα ἀπό αὐτά κατέπαυσε· σέ ἄλλα συνεχίζεται, σέ ὀρισμένα μάλιστα μέ αὐξανόμενη ἔνταση. Στά τελευταῖα συμπεριλαμβάνεται καί ἐκεῖνο, στό ὅποιον λαμβάνουν χώρα οἱ προσπάθειες διαμορφώσεως τοῦ μέλλοντος. Ἡ διαμάχη πού διεξάγεται στό πεδίο αὐτό ἔχει — ὅπως θά φανεῖ στή συνέχεια — ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν φιλοσοφία.

II

Ἡ συμπερίληψη τοῦ μέλλοντος στούς στόχους τῆς ἐπιστήμης ὀδήγησε στόν ἐπαναπροσδιορισμό τοῦ γνωστικῶς καί τοῦ πρακτικῶς χρήσιμου. Γνωστικῶς χρήσιμο δέν θεωρεῖται αὐτό πού ἀπαντᾷ σέ ἐρωτήματα τοῦ σήμερα μόνο, ἀλλά ἐκεῖνο πού ἔχει γνωστικό νόημα καί γιά τό αὔριο. Μέ ἄλλα λόγια, ἐκεῖνο πού — γενεσιουργώντας νέες γνώσεις — προωθεῖ τήν γνώση καί διανοίγει τόν δρόμο πρὸς τό καθ'

3. Γιά τά ἐπιχειρήματα πού προσάγουν σύγχρονοι φιλόσοφοι πρὸς ἄρση τῶν αἰτιάσεων πού ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας ἀπευθύνουν ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης βλ. W. Schulz, *Philosophie in der veränderten Welt*, Pfullingen 1972, σσ. 17 κ. ἐξ. Πβ. καί Ν. Χρόνη, «Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καί ἡ φιλοσοφία κατά τούς Horkheimer καί Adorno», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου Φιλοσοφίας καί Διεπιστημονικῆς Ἐρευνας*, Ζαχάρω, 5-7 Σεπτεμβρίου 1986, Ἀθήνα 1988, σσ. 73 κ.ἐξ.

αυτό εйдέναι⁴. Πρακτικῶς χρήσιμο ἐξ ἄλλου θεωρεῖται αὐτό πού συντελεῖ ὥστε οἱ σχέσεις ἀνθρώπου καί φύσεως, ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο νά καθίστανται συνεχῶς καί περισσότερο συγκλίνουσες.

Ὁ ὡς ἄνω προσδιορισμός τοῦ γνωστικῶς καί τοῦ πρακτικῶς χρησίμου διευκρινίζει τήν σχέση ἐπιστήμης καί μέλλοντος, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια. Ἡ ἐπιστήμη δηλαδή, καθιστῶσα σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς τῶ μέλλον, δέν φιλοδοξεῖ νά λειτουργήσῃ προφητικῶς, ἀλλά παρεμβατικῶς⁵. Γνωρίζουσα ὅτι τό μέλλον εἶναι ἀδῆλον, δέν θέτει ὡς στόχο τῆς τήν πρόγνωσή του, ἀλλά τήν διαμόρφωσή του ἔτσι, ὅπως ἡ ἐμπειρία τοῦ σήμερα ὑποδεικνύει. Καί στήν παρεμβατική τῆς πάντως ἐνέργεια χωρεῖ μέ τήν ἀπαιτούμενη περίσκεψη. Ὁμολογουμένως, ἐνίστε ὑπερεκτιμᾶ ἡ ἐπιστήμη τίς δυνατότητές τῆς καί, λησμονοῦσα τήν διάκριση μέλλοντος καί ἐσομένου — διάκριση πού πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης τῆς ἐδίδαξε⁶ —, συναίρει αὐτά καί τᾶ ἀντιμετωπίζει ὡς νοηματικῶς ἰσοδύναμα. Στήν περίπτωση αὐτή παραθεωρεῖ διαπιστώσεις, στίς ὁποῖες ἡ ἴδια ἔχει προβεῖ. Τοῦτο ὅμως δέν συμβαίνει συχνά. Ἰδίως σήμερα ἡ ἐπιστήμη φαίνεται νά ἔχει πεισθεῖ ὅτι ὄχι μόνο τό ἐσόμενον ἀδυνατεῖ νά γνωρίσει, ἀλλά καί αὐτό τό μέλλον ὑποχρεοῦται νά τό ἀνεπὶζει ἐλπιστικῶς. Τό κατατάσσει λοιπόν στά δοξαστά καί ἐλπιστά, γιά τοῦτο

4. Βλ. J. Piaget, *Sagesse et illusions de la philosophie*, Paris 1972, σ. 1. Πβ. καί Ἄ. Γιανναρά, «Μετασχηματισμοί στό ἱστορικό πεδίο τῆς φιλοσοφίας», *Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἐπίσημοι Λόγοι*, Τόμ. Κ', Ἀθήνα 1978, σ. 201.

5. Ὁμολογουμένως ὀρισμένοι ἐπιστήμονες προσεγγίζουν προφητικῶς τό μέλλον. Ἐκπρόσωποι ὡς ἐπὶ τό πολύ αὐτοῖ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἐπιζητοῦν νά προδιαγράψουν τήν πορεία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Δέν θά ἀναφερθῶ στοὺς ἐν λόγω ἐπιστήμονες, διότι σκοπός μου εἶναι ἡ ἐξέταση τῶν σχέσεων φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης στά πλαίσια τῶν προσπαθειῶν διαμορφώσεως καί ὄχι προρρήσεως τοῦ μέλλοντος. Γιά τήν σχέση φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης, ἀκριθέστερον φιλοσοφίας καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, στά πλαίσια τῶν προσπαθειῶν προρρήσεως τοῦ μέλλοντος βλ. Karl Popper, «Prediction and prophecy in the social sciences», εἰς Karl Popper, *Conjectures and Refutations, The growth of scientific knowledge*, London 1972 (α' ἐκδόση, 1963), σσ. 336 κ.ἐξ.

Ἰσαύτως δέν θά ἀναφερθῶ σ' ἐκείνους τοὺς φυσικούς ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι φρονούντες ὅτι ἡ φυσική «ἀποσκοπεῖ στήν ἀνακάλυψη νόμων πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά προβλέψουμε τὰ γεγονότα μέσα στά ὅρια πού θέτει ἡ ἀρχή τῆς ἀπροσδιοριστίας» (Hawking, σ. 253), ἀναζητοῦν τήν «μοῖρα» τοῦ σύμπαντος. Ἡ μὴ ἀναφορά μου στοὺς ἐν λόγω ἐπιστήμονες ὀφείλεται στόν αὐστηρῶς θεωρητικό χαρακτήρα τῶν ζητησῶν των. Θεωρῶ πάντως σκόπιμο νά ἐπισημάνω ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦτο, ὅτι δηλαδή ὄχι λίγιο ἀπό τοὺς ἐπιστήμονες αὐτοὺς εὐλαβοῦνται τήν φιλοσοφία, ὁμολογοῦν δέ τήν φιλοσοφική φύση πολλῶν ἀπὸ τὰ προβλήματα μέ τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται. Βλ. σχετικῶς S. W. Hawking, *A brief History of Time — From the Big Bang to Black Holes*, ἐκδ. Bantam Books 1988, ἑλληνική ἐκδόση: *Τό χρονικό τοῦ χρόνου — Ἀπὸ τῆ μεγάλης ἔκρηξη ὡς τίς μαύρες τρύπες*, Εἰσαγωγή Β. Ξανθόπουλος, Μετάφραση Κ. Χάρακας, Ἀθήνα 1989², σ. 255.

6. *Περὶ γενέσεως καί φθορᾶς*, 337b 3 κ.ἐξ.: «Τὸ ἔσται καί τὸ μέλλον ἕτερον διὰ τοῦτο· ὁ μὲν γὰρ ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι ἔσται, δεῖ τοῦτο εἶναι ποτε ἀληθὲς ὅτι ἔστιν· ὁ δὲ νῦν ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι μέλλει, οὐδὲν κωλύει μὴ γενέσθαι...».

καί τό ἐρώτημα πού, μέ ἔκδηλη εἰρωνεία, ἐρωτᾷ ὁ Kant στό ἔργο του *Der Streit der Fakultäten*⁷, δέν ἔχει τήν σημασία πού εἶχε ὅταν πρωτοδιατυπώθηκε. Ἡ ἐπιστήμη, συνεπῶς, κατά τήν ἐνασχόλησή της μέ τό μέλλον, δέν ἐπιζητεῖ νά προαναγγεῖλει τά συμβησόμενα⁸. Ὡς στόχο της θέτει τήν δημιουργία τῶν συνθηκῶν ἐκείνων πού θά ὀδηγήσουν στήν ἀνατροπή τῶν ἀρνητικῶν ὄρων πού ἐνυπάρχουν στό σήμερα. Ταυτίζουσα, μέ ἄλλα λόγια, τό μέλλον μέ τήν πρόοδο, ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐπίτευξη αὐτῆς καί ὄχι γιά τήν ψιλή πρόρρηση τοῦ συμβησομένου.

III

Τόν ὡς ἄνω στόχο τῆς ἐπιστήμης υἰοθετοῦν πλεῖστοι ὅσοι ἐπιστήμονες. Πολλοί ἀπό αὐτούς, στά ἐπιχειρήματα πού προσάγουν γιά νά δείξουν τήν σπουδαιότητά του καί συνεπῶς νά πείσουν γιά τήν ἀνάγκη πραγματοποιήσεώς του, ἀναφέρονται καί στήν φιλοσοφία. Ἄλλοι μέ πρόθεση ἀναιρετική· ἄλλοι μέ διάθεση φιλική. Θά ἐξετάσω στή συνέχεια τά συναφῆ ἐπιχειρήματα δύο ἐπιστημόνων· τοῦ Hubert Markl, Καθηγητοῦ τῆς Βιολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Konstanz, καί τοῦ George Bittlingmayer, Καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας στίς Ἠνωμένες Πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ πρῶτος ὑπερτονίζει ἴσως τήν συμβολή τῆς ἐπιστήμης στήν διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος, δέν προσεγγίζει πάντως τήν φιλοσοφία μέ διάθεση ἐχθρική· ὁ δεῦτερος τηρεῖ ἀπέναντι αὐτῆς στάση ἐντόνως ἀρνητική. Ἡ ἀναφορά μου συνεπῶς στά ἐπιχειρήματα τῶν ἐν λόγω ἐπιστημόνων δέν εἶναι τυχαία. Ὁφείλεται στήν ἀντιπροσωπευτικότητα τῶν θέσεων πού διατυπώνονται μέσα σ' αὐτά.

Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τόν Markl⁹, ἡ ἐπιστήμη ἐπιβεβαιώνει τήν ἀναγκαιότητα καί τήν χρησιμότητά της, ἀπεργαζομένη τήν διασφάλιση καί τόν ἐμπλουτισμό τοῦ μέλλοντος. Πρός τοῦτο ἐπιδίδεται στήν

7. Ὁ Kant ἐρωτᾷ: «Πῶς εἶναι δυνατή μιᾶ ἀ priori ἱστορία:», καί ἀπαντᾷ· «ὅταν ὁ ἴδιος ὁ προφήτης ἐπιτελεῖ καί διαρρυθμίζει τά γεγονότα πού προαναγγέλλει». *Der Streit der Fakultäten*, ἔκδ. Ἀκαδημ., Τόμ. VII, Berlin 1907, σσ. 79, 23-80, 2.

8. Προρρήσεις ὀρισμένων ἐπιστημῶν, ὅπως λ.χ. αὐτές τῆς ἀστρονομίας, δέν ἀναιροῦν — νομίζω — τήν ἐν λόγω παρατήρησή μου, διότι οὔτε στό κοινωνικό οὔτε στό ἱστορικό γίνεσθαι ἀναφέρονται. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς προρρήσεις ἐκείνων τῶν θεωρητικῶν φυσικῶν, οἱ ὁποῖοι — ὅπως προανέφερα (σημ. 5) — ἐπιζητοῦν νά διαγνώσουν τό μέλλον τοῦ σύμπαντος. Ἄλλωστε οἱ προρρήσεις αὐτῶν δέν εἶναι ἐπιβεβαιώσιμες. Ὅταν καί ἐάν συμβοῦν ὅσα σ' αὐτές προαναγγέλλονται, δέν θά ὑπάρχει κανείς γιά νά τά ἀναγνωρίσει ὡς γεγενημένα.

9. Βλ. H. Markl, *Evolution, Genetik und menschliches Verhalten. Zur Frage wissenschaftlicher Verantwortung*, München 1986.

έρευνα καί μελέτη του ή, κατά τήν διατύπωση τοῦ ἴδιου τοῦ Markl¹⁰, στήν *θυθομέτρηση* καί *κατασκόπευση* του.

Ἐποκαλώντας ὁ Markl «θυθομέτρηση» καί «κατασκόπευση» τήν έρευνα τοῦ μέλλοντος, ἐπισημαίνει τίς δυσκολίες πού συμπαρομαρτοῦν σ' αὐτήν, συνάμα δέ ὑποδηλώνει τήν ἰδιαιτερότητά της. Ἡ ἐπιστήμη δηλαδή, καθιστῶσα σημεῖο ἀναφοράς της τό μέλλον, ἀνάγει σέ ἐπιστητόν ἀντικείμενο, τοῦ ὁποῖου ἀδυνατεῖ νά ἔχει ἀντίληψη, ἀκόμη καί ἐννοηματικῶς. Γιά τόν λόγο λοιπόν αὐτόν, τό κύριο πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζει ἀφορᾶ στόν τρόπον κατά τόν ὁποῖον θά διεξαγάγει τήν έρευνά του. Ὁ Markl μελετᾶ τό ἐν λόγω πρόβλημα, ὀδηγεῖται δέ στή θέση¹¹ ὅτι ἡ ἐπιστήμη έρευνᾶ τό μέλλον, μέ τήν βοήθεια τῶν νέων ἰδεῶν πού ἡ ἴδια δημιουργεῖ, δηλαδή ἰδεῶν πού προάγουν τήν γνώση. Μέ τήν θέση του αὐτήν ὁ Markl δέν ἀπολυτοποιεῖ — ὅπως ἴσως θά ἐνόμιζε κανείς — τήν γνωστική διάσταση τῆς ἐπιστήμης. Στόχος του εἶναι νά δείξει ὅτι ἡ γνωστική καί ἡ πρακτική διάσταση αὐτῆς, διατελοῦσες σέ ἀμοιβαία συμπλοκή καί συνεξάρτηση, συνάπτονται ἀδιαλύτως μεταξύ των.

Ὁ Markl δέχεται ὅτι οἱ νέες ἰδέες πού δημιουργεῖ ἡ ἐπιστήμη ἀποτιμῶνται θετικά στόν βαθμό πού προάγουν τήν γνώση, τήν ἀξία ὅμως τῆς τελευταίας αὐτῆς τήν κρίνει μέ γνώμονα τήν συμβολή της στήν πραγμάτωση τῶν στόχων ἐκείνης. Γιά τόν Markl δηλαδή ἡ ἐπιστήμη δέν ἀποτελεῖ αὐστηρῶς θεωρητικοῦ χαρακτήρα ἐνασχόληση πού ζητεῖ τήν γνώση χάριν τῆς γνώσεως. Ἡ ἐπιστήμη ζητεῖ τήν γνώση χάριν κάποιου ἄλλου, εἶναι δέ αὐτό ἡ κοινωνία. Τονίζει συνεπῶς ὁ Markl τήν κοινωνική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης, προσφορά δέ στήν κοινωνία θεωρεῖ τήν ἐνασχόληση αὐτῆς μέ τό μέλλον.

Ὁμολογουμένως, ὁ Markl δέν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ἐπιστήμων πού προβάλλει τήν κοινωνική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἐπιστήμονες ἀποδέχονται καί ὑπογραμμίζουν μάλιστα αὐτήν. Διακρίνεται ὅμως ὁ Markl ἀπό αὐτούς κατά τοῦτο κυρίως· διευρύνει τήν κοινωνική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης. Ὑποστηρίζει δηλαδή ὅτι ἡ ἐπιστήμη βοηθεῖ τήν κοινωνία ὄχι μόνο μέ τίς ἀνακαλύψεις της, ἀλλά καί μέ τόν τρόπον κατά τόν ὁποῖον ἀσκεῖ τό ἔργο της. Ὁ τρόπος αὐτός συνιστᾶ γιά τόν Markl πρότυπο συμπεριφοράς τῶν ἀνθρώπων στίς μεταξύ των σχέσεις.

Τά ἐπιχειρήματα πού προσάγει ὁ Markl γιά νά δείξει τόν παραδειγματικό χαρακτήρα πού ἔχει γιά τόν ἄνθρωπο ἡ ἄσκηση τῆς ἐπιστήμης, προϋποθέτουν μέν — ὅπως θά φανεῖ εὐθύς ἀμέσως — μιά ἰδεώδη κοινότητα ἐπιστημόνων, ἐξεταζόμενα ὅμως καθ' αὐτά εὐρίσκονται

10. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 115.

11. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 116.

ἔμπεδα. Ὑποστηρίζει δηλαδή ὁ Markl¹² ὅτι οἱ τόσο ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιστὴμη νέες ἰδέες δημιουργοῦνται κατὰ τὴν ἐξέταση καὶ ἀποτίμησι τῶν πορισμάτων, στὰ ὁποῖα κατέληξαν οἱ ἐπιστήμονες, ἀφοῦ ἐμελέτησαν τὰ προβλήματα πού ἐπιζητοῦσαν νὰ λύσουν. Ἡ ἐξέταση τῶν πορισμάτων, διευκρινίζει ὁ Markl, γίνεται στὰ πλαίσια ἑνός ὀρθολογικά διεξαγομένου διαλόγου, δέν διενεργεῖται δέ μέ γνώμονα αὐτό καθ' αὐτό τό περιεχόμενό των, ἀλλά τίς προοπτικές, τίς θεωρίες καὶ τίς προτάσεις στίς ὁποῖες αὐτὰ ὁδηγοῦν. Ἐπικαλούμενος λοιπόν ὁ Markl τόν τρόπο ἀξιολογήσεως τῶν πορισμάτων τὰ ὁποῖα οἱ ἐπιστήμονες ἐξάγουν ἀπό τίς μελέτες των, ὑποστηρίζει ὅτι διαφορές πού ὑφίστανται μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ πού ὀφείλονται στήν θρησκεία, στήν γλῶσσα, τὴν φυλὴ, τὸ χρῶμα κλπ. αἴρονται, ὅταν καταστοῦν ἀντικείμενο διαλόγου, ὁμοίου πρὸς αὐτόν πού διεξάγουν ἐκεῖνοι. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιχειρηματολογώντας, ὁδηγεῖται στή θέση ὅτι ἡ ἐπιστὴμη ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους, τό ἐγχείρημά της δέ αὐτό τό χαρακτηρίζει ὡς μία ἀπό τίς κυριώτερες συμβολές της στήν διασφάλιση καὶ στόν ἐμπλουτισμό τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἐνοποιητικὴ δύναμη τῆς ἐπιστῆμης, ἰσχυρίζεται ὁ Markl¹³, ἀποδεικνύεται ἰσχυρότερη καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ χρόνου. Γιὰ τὴν ἐπιστὴμη, λ.χ., ὁ Ζήνων καὶ ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός εἶναι, μέ τὰ ἐπιχειρήματά των, τό ἴδιο παρόντες ὅσο καὶ οἱ σύγχρονοί μας μελετητές. Γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Markl, ἀνάγοντας τό μέλλον σέ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ἐπιστῆμης, προβάλλει τὴν καθοριστικὴ συμβολὴ αὐτῆς στήν ἄρση τῶν αἰτιῶν πού γενεσιουργοῦν τίς παθηματικές καταστάσεις τοῦ σήμερα.

Εἶναι, νομίζω, σαφές ὅτι ὁ Markl, μέ ὅσα ὑποστηρίζει γιὰ τὴν συνάφεια ἐπιστῆμης καὶ μέλλοντος, δέν θεματοποιεῖ τὴν σχέση τῆς φιλοσοφίας πρὸς αὐτὴν. Ἡ ἐπιχειρηματολογία ὅμως πού προσάγει γιὰ νὰ δείξει τὴν καθοριστικὴ συμβολὴ τῆς ἐπιστῆμης στήν διασφάλιση καὶ στόν ἐμπλουτισμό τοῦ μέλλοντος, μολονότι δέν προδίδει ἀναιρετικὴ πρόθεση ἀπέναντι τῆς φιλοσοφίας, ὑποδηλώνει στᾶση περιοριστικὴ ὡς πρὸς αὐτὴν. Διευρύνοντας δηλαδή ὁ Markl, ἀπεριορίστως σχεδόν, τὴν περισχὴ λειτουργίας τῆς ἐπιστῆμης, θεματοποιεῖ κατ' οὐσίαν τὴν ἀξία κάθε μαθήσεως πού δέν συμπορεύεται τουλάχιστον μέ αὐτὴν. Ἡ ἀναφορά του ἐξ ἄλλου σέ φιλοσόφους — ὅπως λ.χ. στόν Ζήωνα καὶ τόν Σέξτο Ἐμπειρικό — μαρτυρεῖ μέν σεβασμό πρὸς τὴν φιλοσοφικὴ παράδοση καὶ ἀναγνώριση τῆς ἐπικαιρότητός της, γίνεται ὅμως κατὰ τρόπον πού ὑποσημαίνει τᾶση μονομεροῦς οικειοποιήσεως. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς, οἱ ἀπόψεις τοῦ Markl γιὰ τὴν σχέση ἐπιστῆμης καὶ μέλλοντος δημιουργοῦν μέν δυνατότητες γιὰ διάλογο

12. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 117

13. Αὐτόθι.

καί συνεργασία μεταξύ φιλοσοφίας και επιστήμης, προκαλούν όμως σκεπτικισμό ως προς τὰ ἀποτελέσματα πού θά εἶχε γιά τήν φιλοσοφία ἡ συνεργασία αὐτή.

Ἐνῶ ὁ Markl ἀποφεύγει κάθε ἀρνητική γιά τήν φιλοσοφία κρίση, ἄλλοι ἐπιστήμονες — οικονομολόγοι ὡς ἐπί τό πολύ — ἐκφράζονται ἀπεριφράστως ἀρνητικά ὡς πρὸς αὐτήν. Συνάπτοντες τόσο τό παρόν ὅσο καί τό μέλλον μέ τήν οικονομική ἀνάπτυξη, θεωροῦν ἰδιαίτερως ἀποφασιστική τήν συμβολή τῆς ἐπιστήμης των στήν ἐπίτευξη αὐτῆς. Κάθε λοιπόν παράγοντα πού θεωροῦν ἀνασταλτικό γιά τήν πρόοδο τῶν οικονομικῶν ἐπιστημῶν, τόν ἐγκαλοῦν ὡς ὑπεύθυνο γιά τήν ἐπίσχεση τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι ἐπί τοῦ προκειμένου ἀξιοπρόσεκτο τοῦτο, ὅτι δηλαδή ὀρισμένοι οικονομολόγοι ὑπολαμβάνουν ὡς τέτοιο παράγοντα καί τήν φιλοσοφία. Τά ἐπιχειρήματά των συνοψίζει, ὅπως προανέφερα, ὁ γερμανικῆς καταγωγῆς ἀμερικανός καθηγητής τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας George Bittlingmayer, σέ ἄρθρο του πού ἐδημοσίευσθε προσφάτως στήν ἐφημερίδα *Die Zeit*¹⁴. Πρόκειται γιά ὀλοσέλιδο ἄρθρο πού φέρει τόν ἀκόλουθο, δηλωτικό τῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέα του, τίτλο: *Triumph der Dorkönige. Ein Plädoyer gegen den theoretischen Muff*¹⁵.

Προτοῦ ἀναφερθῶ σέ ὅσα ὁ Bittlingmayer γράφει γιά τήν φιλοσοφία καί τήν σχέση της πρὸς τίς οικονομικές ἐπιστήμες, θά ἤθελα νά σημειώσω τοῦτο. Ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου του σέ μία ἀπό τίς ἐγκυρότερες καί μέ διεθνές ἀναγνωστικό κοινὸ ἐφημερίδες τῆς Δυτικῆς Γερμανίας ἀνταποκρίνεται μὲν στό συνεχῆς ἀύξανόμενο ἐνδιαφέρον γιά τήν οἰκονομία, συνάμα ὅμως καθιστᾷ εὐρύτερα γνωστή τήν διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης. Τό γεγονός αὐτό ἐπιβάλλει στήν φιλοσοφία παρόμοια ἀντίδραση. Ὅφειλε δηλαδή καί αὐτή νά ἀρχίσει διάλογο μέ τό κοινόν καί νά ἐπιχειρηματολογήσει δημοσίως ὑπέρ τῆς ἀναγκαιότητός της.

Στό ὑπό συζήτηση ἄρθρο του ὁ Bittlingmayer ἀναζητεῖ τίς αἰτίες, στίς ὁποῖες ὀφείλεται ἡ περιορισμένη — ὅπως ὑποστηρίζει — ἀνάπτυξη τῶν οικονομικῶν ἐπιστημῶν στήν Δυτική Εὐρώπη, κυρίως δέ στήν Δυτική Γερμανία. Στίς κυριώτερες αἰτίες καταλέγει «τήν ἰσχυρή ἐπίδραση πού ἡ φιλοσοφία ἀσκεῖ στήν ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει». Οἱ γερμανοὶ οικονομολόγοι, ὑποστηρίζει ὁ

14. 4 Νοεμβρίου 1988, φύλλ. 45, σ. 42.

15. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Bittlingmayer στό ὑπό συζήτηση ἄρθρο του δέν ἀναφέρεται μόνον στήν ἀποκλίνοσα — ὅπως ἰσχυρίζεται — σχέση φιλοσοφίας καί οικονομικῶν ἐπιστημῶν. Ἐξετάζει προσέτι τήν δομή καί τόν τρόπο λειτουργίας τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων. Κατά τήν γνώμη του, ἡ δομή τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων ἀναστέλλει τήν ἐπιθυμία τῶν νέων ἐπιστημῶν γιά ἔρευνα καί ἀκαδημαϊκή σταδιοδρομία.

Bittlingmayer, δέσμοι της φιλοσοφικής παραδόσεως της χώρας των, λησμονούν ότι η φιλοσοφία στην καλύτερη περίπτωση δέν είναι «τίποτε περισσότερο παρά τό καρύκειμα πού κάμει τή σούπα νοστιμώτερη». Ύποτιμώντες λοιπόν και κατά συνέπεια παραθεωρούντες τήν πειραματική έρευνα, έξαντλούν τήν έρευνητικήν των δραστηριότητα στην άπακρίβωση και τόν καθορισμό έννοιών πού δέν είναι κατ' ούσίαν τίποτε άλλο παρά «γραφικά σύμβολα». Η ένασχόληση, συνεχίζει ο Bittlingmayer, μέ τόν όρισμό έννοιών όπως ανταγωνισμός, δικαιοσύνη, συγκεντρωτισμός κ.ά. άποτελεί ματαιοπονία. Η φιλοσοφία, μέ τό νά επιβάλλει μιά τέτοια ένασχόληση, δέν κατορθώνει τίποτε άλλο παρά νά έμπλέκει τούς οικονομολόγους σέ ιδεολογικές διαμάχες και, κατά συνέπεια, νά τούς όδηγεϊ σ' έναν πολιτικοποιημένο τρόπο σκέψεως, ό όποιος έπενεργεί ανασταλτικώς στην πρόοδο τών οικονομικών έπιστημών, κατ' επέκτασιν δέ και στίς προσπάθειες διασφαλίσεως και έμπλουτισμού του μέλλοντος.

Δεν νομίζω ότι χρειάζεται νά αναφερθώ έκτενέστερα στίς άπόψεις του Bittlingmayer για τήν σχέση φιλοσοφίας και οικονομικών έπιστημών. Από όσα, άλλωστε, ανέφερα έγινε φανερό ότι ό έν λόγω οικονομολόγος θεωρεϊ αποκλίνουσα τήν σχέση αύτων. Κατά τήν γνώμη του, ή φιλοσοφία όχι μόνο παρεμποδίζει τίς προσπάθειες πού οί όμότεχνοι του καταβάλλουν προς έξάλειψη τών αίτιών πού γενεσιουργούν τίς κοινωνικές συγκρούσεις, αλλά, δέσμια τών έννοιών, μετατρέπει τούς κοινωνικούς αγώνες σέ ιδεολογικούς, μέ άποτέλεσμα νά παρατεινεται άναίτιως ή διάρκεια των. Τοιοιυτοτρόπως έπιχειρηματολογώντας ό Bittlingmayer, καθιστά σαφές ότι στόχος του είναι ή καταδίκη της φιλοσοφίας σέ σιωπή και ή άποσυσχέτισή της από κάθε προσπάθεια για τήν διαμόρφωση του μέλλοντος.

IV

Ύναφέρθηκα μέχρι τώρα σέ όρισμένα από τά στάδια στα όποια έχει εισέλθει ή διαμάχη πού διεξάγεται μεταξύ φιλοσοφίας και έπιστήμης στα πλαίσια τών προσπαθειών διασφαλίσεως και έμπλουτισμού του μέλλοντος. Όπως έδήλωσα και στην άρχή της όμιλίας μου, οί έπιστήμονες πού συμμετέχουν στίς προσπάθειες αυτές άποσυνδέουν τό μέλλον από κάθε τεολογικό προσδιορισμό του φυσικού γίνεσθαι, συνάμα δέ συναιρούν τίς έννοιες του γνωστικώς χρησίμου και του πρακτικώς ώφελίμου. Καταλέγουν, συνεπώς, τήν σύμφωνη προς τίς προσδοκίες των διαμόρφωση του μέλλοντος στα έλλιστά, συνάπτουν όμως αύτήν προς τήν γνώση. Έπομένως, οί φιλόσοφοι πού θά θελήσουν νά συνεργασθουν μαζί τους, θά πρέπει νά υιοθετήσουν τίς

αρχές από τις οποίες χειραγωγούνται αυτοί και νά προσδιορίσουν τό έργο των σε συμφωνία πρὸς αὐτές.

Δέν θά ἀσχοληθῶ μέ τίς ἐπιπτώσεις πού θά εἶχε γιά τήν φιλοσοφία ἐνέργεια τῶν φιλοσόφων ὅπως αὐτή πού μόλις ἀνέφερα. Ἡ ἐξέταση αὐτῶν ἀπαιτεῖ τήν ἔρευνα τῆς ἐν γένει σχέσεως φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης, δέν ἐντάσσεται συνεπῶς στήν θεματική τῆς ἀνακoinώσεώς μου. Ὡς ἐκ τούτου, θα περιορισθῶ στήν παρακάτω παρατήρηση καί θά συζητήσω τά συμπεράσματα πού συνάγονται ἀπό αὐτήν. Ὅπως θά δειχθεῖ, πρόκειται γιά παρατήρηση πού φωτίζει μία ἀκόμη διάσταση τοῦ θέματος πού ἐξετάζω.

Ὅχι λίγοι φιλόσοφοι ἀτενίζουν τό μέλλον ἐρήμην τῶν διδασμάτων τῆς τελολογίας, ἀδυνατοῦν ὅμως νά συμπορευθοῦν μέ τούς ἐπιστήμονες. Συμφωνοῦντες πρὸς αὐτούς, συνάπτουν τό μέλλον μέ τήν ἀνατροπή τῶν ἀρνητικῶν ὄρων πού ἐνυπάρχουν στό σήμερα, συναρτοῦν ὅμως αὐτήν πρὸς διαφορετικούς παράγοντες. Παρά τίς διαφωνίες των πάντως πρὸς τούς ἐπιστήμονες, δέν παρέχουν σ' αὐτούς ἀφορμές πρὸς διατύπωση κατηγοριῶν γιά ἄγνοια ἢ παραθεώρηση πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης. Ὑπάρχουν ὅμως φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι συνάπτουν μέν τό μέλλον πρὸς τήν ἀπαλοιφή τῶν ἀρνητικῶν ὄρων τοῦ σήμερα, προσοδίδουν ὡστόσο σ' αὐτήν χαρακτηρισά φασῶς νομοτελειακό. Προχωροῦν μάλιστα περαιτέρω καί ἐπιζητοῦν νά προσδιορίσουν ἐσχατολογικῶς τό μέλλον. Οἱ ἐν λόγω φιλόσοφοι ἀναγνωρίζουν ὅτι ἕνας τέτοιος προσδιορισμός τοῦ μέλλοντος προαπαιτεῖ ἐρμηνεία τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, πού νά εἶναι σύννομη πρὸς αὐτόν. Θεωροῦντες λοιπόν ὡς περισσότερο σύννομη τήν τελολογική ἐρμηνεία, ἐπιδίδονται στήν συγκρότηση θεωριῶν γιά τό φυσικόν γίνεσθαι, θεμελιωμένων στίς ἀρχές αὐτῆς¹⁶. Συναμα, ὑποχρεώνονται νά ἀπαντήσουν σέ ἐρωτήματα, τά ὁποῖα ἐτέθησαν μέν γιά πρώτη φορά ἀπό τήν φιλοσοφία, συνεχίζουν νά τήν ἀπασχολοῦν, ἔχουν ὅμως καταστειβαίρια θέματα τῆς ἐπιστήμης. Στήν προσπάθεια λοιπόν κατανοήσεως

16. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐσχατολογικός προσδιορισμός τοῦ μέλλοντος διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπό τήν πρόγνωση του. Ἐπιχειρεῖται — ὅπως ἀνέφερα — μέσω μιάς τελολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ἡ ὁποία καί προσάγεται ὡς κύριο ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἐγκυρότητός του. Συνεπῶς, αὐστηρῶς ἐξεταζόμενος, δέν ἀφορᾶ οὔτε τό μέλλον οὔτε τό συμβησόμενον, ἀλλά τό ἀπώτατον, ἥτοι τήν τελείωση τοῦ γινομένου· τελείωση πού πραγματώνεται μέσω τῶν συνεχῶν μεταλλαγῶν του, συνιστοῦν δέ αὐτές ἀνακαινίσεις καί ὄχι ἐπαναλήψεις. Ἀντιθέτως, ἡ πρόγνωση τοῦ μέλλοντος — ὅπως μάλιστα ἐπιχειρεῖται ἀπό ἐκπροσώπους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (βλ. Κ. Popper, *μνημ. ἔργ.*, σ. 340) — στηρίζεται στήν ἀποψη περὶ τῆς ἐπαναληψιμότητος τῶν ιστορικῶν γεγονότων. Γιά τόν λόγον ἄλλωστε αὐτόν, ὅσοι τήν ἐπιχειροῦν δέν καταλέγουν τίς προρρήσεις των στά ἐλπιστα, ἀλλά στά συμβησόμενα.

κοινών προβλημάτων, συναντώνται με τούς έπιστήμονες, όχι λίγες φορές όμως συγκρούονται με αυτούς¹⁷.

Όμολογουμένως, στην εποχή μας δέν είναι πολλοί οι φιλόσοφοι, οι όποιοι, προκειμένου νά προσδιορίσουν έσχατολογικώς τό μέλλον, αναζητούν και άνευρίσκουν στό φυσικό γίνεσθαι στοιχεία τεολογικής λειτουργίας. Δέν έχουν όμως και παντελώς έκλείψει. Παράδειγμα ό Ernst Bloch. Γιά νά προσδιορίσει αυτός έσχατολογικώς τό μέλλον, έρμήνευσε τεολογικώς τό φυσικόν γίνεσθαι¹⁸. Πρός τοῦτο συνεκρότησε θεωρία γιά τήν ὕλη, χωρίς νά στοιχήσει σέ έπιστημονικά

17. Εὐλόγως, νομίζω, θά άνέμενε κανείς ότι εκείνα από τά φιλοσοφικά και έπιστημονικά προβλήματα πού έχουν τήν ἴδια φύση — όπως λ.χ. τό πρόβλημα τής αρχής, καθώς και προβλήματα σχετικά μέ τό άπειρο και τό πεπερασμένο, τήν ενικότητα και τήν πολλότητα — θά άποτελούσαν σημείο συναντήσεως και συνεργασίας φιλοσόφων και έπιστημόνων. Όστόσο, όχι λίγες φορές συμβαίνει τό άκριβώς αντίθετο. Τά κοινά δηλαδή προβλήματα καθίστανται σημείο άποκλίσεως και πηγή έριδων, οι όποιες προσλαμβάνουν χαρακτήρα άντιδικίας και άντιπαλότητος, όταν κυρίως ό φιλόσοφος χρησιμοποιεί άποκλειστικώς ἴδικά του συμπεράσματα γιά νά προβεί σέ συγκεκριμένες προβλέψεις και νά συγκροτήσει διδασκαλίες πού νά διερμηνεύουν και συνεπώς νά θεμελιώνουν άρραγέστερα, όπως ό ἴδιος νομίζει, τό φιλοσόφημά του.

Όθεν τά κοινά προβλήματα δέν συνεπάγονται και κοινές λύσεις, πράγμα πού δυσκολεύει τόν φιλόσοφο στό έργο του. Όρισμένως, ό φιλόσοφος δέν δικαιούται νά παραθεωρήσει τίς λύσεις πού προτείνει ή έπιστήμη, και μάλιστα όταν αυτές διαθέτουν τά γνωρίσματα τής έλεγχομένης γνώσεως. Τό πρόβλημα συνεπώς πού άντιμετωπίζει ό φιλόσοφος δέν άναφέρεται σ' αυτήν καθ' έαυτήν τήν έγκυρότητα τών άπαντήσεων τής έπιστήμης, αλλά στην βοήθεια πού αυτές τοῦ προσφέρουν γιά τήν επίτευξη τής στοχοθεσίας του. Έάν τήν προάγουν, ό φιλόσοφος δέν έχει λόγον νά μήν τίς υιοθετήσει· έάν όμως τήν άντιστρατεύονται, περιέρχεται σέ κατάσταση διλημματική. Καλεϊται δηλαδή νά επιλέξει μεταξύ έπιστημονισμού και φιλοσοφισμού. Έάν επιλέξει τόν πρώτον, θά κατηγορηθεί γιά άπεμπόλιση τοῦ δικαιώματος τής φιλοσοφίας νά προβληματίζεται πάνω στό έπιστημονικά δεδομένα και νά συγκροτεί τόν ἴδικόν της λόγο γι' αυτά· έάν επιλέξει τόν δεύτερον, θά κατηγορηθεί γιά προσήλωση στό προεπιστημονικώς φιλοσοφείν και υποτύπωση ένορατικής φύσεως έπινοιών. Η έπιλογή πάντως τοῦ φιλοσόφου άποτιμάται κατ' άξίαν πολύ μετά από τήν πραγματοποίησή της.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις και έπισημάνσεις άφορούν, όπως είναι εύλογο και φυσικό, σ' εκείνους τούς φιλοσόφους κυρίως, οι όποιοι φιλοσοφούν φυσικώς και κοσμολογικώς στό πλαίσιο τών προσπαθειών πού καταβάλλουν γιά νά προσδιορίσουν έσχατολογικώς τό μέλλον. Παρομοίως πάντως ύψης προβλήματα, όχι όμως στην ἴδια ένταση, άντιμετωπίζουν και φιλόσοφοι πού μελετοῦν τό φυσικόν γίνεσθαι και τό κοσμολογικό πρόβλημα όχι γιά νά άντλήσουν έπιχειρήματα έννοχτικα τών έσχατολογικών δραματισμών των, αλλά γιά νά άπαντήσουν, όρθότερον νά συμβάλουν στην άπάντηση έρωτημάτων πού θέτει τό σύμπαν. Γιά τήν προσφορά τών φιλοσόφων στην συγκρότηση μιάς πλήρους και ένιαίας θεωρίας έρμηνευτικής τοῦ σύμπαντος βλ. R. U. Sexl, *Was die Welt zusammenhält: Physik auf der Suche nach dem Bauplan der Natur*, Stuttgart 1982², σσ. 206 κ.έξ.

18. Βλ. Ν. Χρόνη, «Οι άρθρωτικοί όροι τής φιλοσοφίας τοῦ Ernst Bloch», *Χρονικά Αισθητικής*, Τόμ. 25-26 (1986-1987), σσ. 341 κ.έξ.

δεδομένα. Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί¹⁹, έχρησιμοποίησε έννοιες της επιστήμης κατά τρόπον άνεπιστημονικόν, ένέργεια πού προκάλεσε μέν άντιδράσεις, δέν έπηρέασε όμως άρνητικώς τήν έπίδραση τής φιλοσοφίας του. Η έπίδραση πού άσκοϋν διδάγματα του Bloch δέν όφείλεται στήν συγκρότησή των κατά τρόπον σύννομον πρός τούς κανόνες πού έχει θεσμοθετήσει ή έπιστήμη ή και αύτή άκόμη ή φιλοσοφία, αλλά στήν άνταπόκρισή των πρός τό αίτημα του άνθρώπου γιά ριζική άλλαγή τών όρων πού διορίζουν τήν έποχή του²⁰. Όρισμένως, φιλοσοφίες, όπως αύτή του Bloch, χαρακτηρίζονται ως έκφραση οϋτοπικών όραματισμών πού γενεσιουργεί ή τεταμένη άναμονή πληρώσεως νομίμων, πλήν άνεφίκτων — όπως συχνά ύποστηρίζεται — προσδοκιών, δέν παύουν όμως νά λειτουργούν άφυπνιστικώς και παρορμητικώς. Ξένες δηλαδή πρός κάθε παραμυθία, άπεργάζονται τήν μετατροπή τής προσδοκίας σέ άγωνιστική διεκδίκηση.

Σέ όσα άμέσως παραπάνω άνέφερα θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανείς ότι πρέπει νά γίνεται διάκριση μεταξύ τής στοχοθεσίας μιάς θεωρίας και του τρόπου συγκροτήσεώς της, φιλοσοφίες δέ — όπως αύτή του Bloch — παρέχουν βάσιμα έπιχειρήματα σέ όσους θεωρούν άποκλίνουσα τήν σχέση φιλοσοφίας και έπιστήμης, χαρακτηρίζουν δέ ως κατ' έννοίαν συλλήψεις διδασκαλίες τής πρώτης πού άνάφερονται και σέ θέματα τής δεύτερης. Άποδέχομαι τήν παρατήρηση, δέν τήν άπολυτοποιώ όμως. Και τοϋτο διότι όρισμένα φιλοσοφήματα, έξεταζόμενα μέ γνώμονα τήν ιστορία τής έπιστήμης, πιστοποιούν ότι ύπάρχουν φιλόσοφοι οί όποιοι προηγήθησαν τής έπιστήμης· φιλόσοφοι δηλαδή τών όποιων διδάγματα έκρίθησαν μέν κατά τήν έποχή ύποτυπώσεώς των ως μεταφυσικές συλλήψεις, άργότερον όμως άνεγνωρίθησαν ως προδρομικά σημεία αύστηρως έπιστημονικών θεωριών. Άρκει πρός τοϋτο νά μνημονεύσω τήν διδασκαλία του Nietzsche γιά τήν άιώνια επανακύκλωση του αύτου· διδασκαλία πού συνάπτεται, ύστερα από έρευνες ιστορικών τής έπιστήμης, πρός άπόψεις τής σύγχρονης θεωρητικής φυσικής. Όμολογουμένως τά σχετικά παραδείγματα δέν είναι πολλά· επέτρεψαν πάντως σέ διακεκριμένο φιλόσοφο τής έποχής μας — στόν Hans-Georg Gadamer — νά ύποστηρίξει ότι ή φιλόσοφος φαντασία προκαταλαμβάνει ένίστε τήν έπιστήμη²¹.

19. Βλ. Fr. Markovits, «Ein zweideutiger Materialismus», *Seminar zur Philosophie Ernst Blochs*, Hrsg. B. Schmidt, Frankfurt a.M. 1983, σ. 190.

20. Γιά τήν έπικαιρότητα τής φιλοσοφίας του Ernst Bloch βλ. P. Furlan, «L'espérance à l'époque de la menace totale», *Réification et Utopie: Ernst Bloch et György Lukács un siècle après*, Actes du Colloque Goethe Institut, Paris 1985, Actes Sud 1986, σσ. 197 κ.έξ.

21. Άς σημειωθεί ότι ό Gadamer διατυπώνει τήν άποψη αύτή, άφορμώμενος κυρίως από τόν Πλάτωνα. Βλ. H.-G. Gadamer, «Gibt es die Materie? Eine Studie zur Begriffsbildung

V

Ὁ πρωτοποριακός γιὰ τὴν γνώση χαρακτήρας ὀρισμένων φιλοσοφικῶν διδασκαλιῶν ἐνισχύει μὲν τὸ κύρος τῆς φιλοσοφίας, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ ἀποτρέψει τὴν θεματοποίηση τῆς σχέσεως τῆς πρὸς τὴν ἐπιστῆμη μέσα στὰ πλαίσια τῶν προσπαθειῶν διασφάλισως καὶ ἐμπλουτισμοῦ τοῦ μέλλοντος. Οἱ προσπάθειες αὐτές — ὅπως ἔχω ἤδη ἐπισημάνει — ἀποσκοποῦν στὴν ἀνατροπὴ τῶν ἀρνητικῶν ὄρων πού ἐνυπάρχουν στό σήμερα. Συνεπῶς, ἡ φιλοσοφία θά ἔχει ἀναιρέσει τίς ἐναντίον τῆς αἰτιάσεις, ὅταν θά ἔχει πείσει πῶς ὄχι μόνο δὲν παρεμποδίζει τὴν ἐπιστῆμη στό ἔργο τῆς, ἀλλὰ καί — κυρίως μάλιστα αὐτό — ὅτι ἀνταποκρίνεται σέ ἀνάγκες, στίς ὁποῖες ἀδυνατεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ ἐκείνη. Ἡ φιλοσοφία θά ἔχει πείσει ὡς πρὸς αὐτά, ὅταν θά ἔχει καταδείξει ὅτι λειτουργεῖ ὡς πρωταγωνιστικόν πρόσωπον στὴν ἀπαλοιφή τῶν ὄρων ἐκείνων πού ποιώνουν ἀρνητικῶς τὸ κοινωνικόν γίγνεσθαι. Ὅταν, μέ ἄλλα λόγια, θά ἔχει καταδείξει τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς.

Ἡ φιλοσοφία, συνεπῶς, καλεῖται γιὰ μία ἀκόμη φορά νὰ θεμελιώσει τὸ δικαίωμα ὑπάρξεώς τῆς στὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς, ἐγχείρημα ὄχι τόσο εὐκόλο ὅσο θά ἐνόμιζε ἴσως κανεὶς. Ἡ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς φιλοσοφίας οὔτε αὐτονόητη οὔτε αὐταπόδεικτη εἶναι. Ἀποτελεῖ ἀπορία γιὰ ὄσους δὲν φιλοσοφοῦν καὶ συνάμα πρόβλημα γιὰ τὴν ἴδια τὴν φιλοσοφία. Οἱ δυσκολίες πού συμπαραομαρτοῦν στίς προσπάθειες καταδείξεως τῆς εἶναι ἐκδηλες· ἐμφανῆς ὅμως εἶναι καὶ ἡ ἀνάγκη ὑπερβάσεώς των. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια, συνεχῶς καὶ περισσότεροι φιλόσοφοι — διαφόρων μάλιστα κατευθύνσεων — ἐπιζητοῦν νὰ καταδείξουν τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς φιλοσοφίας, συνάμα δὲ προσπαθοῦν νὰ ἀποφύγουν τίς μονομερεῖς θέσεις, στίς ὁποῖες εἶχαν ὀδηγηθεῖ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους φιλοσόφους. Ἀναγνωρίζουν, ἐπομένως, ὅτι ἡ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ πρόβλημα πού ἐντάσσεται στὴν γενικώτερη προβληματικὴ τῶν σχέσεων θεωρίας καὶ πράξεως, μεθοδεύουν ὅμως τὴν μελέτη του, χωρὶς νὰ στοιχοῦν στοὺς περιοριστικούς ὄρους πού ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καθόριζαν τὴν ἔρευνα ἐκείνης.

Ὁ περιορισμένος χρόνος πού ἔχω στὴν διάθεσή μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναφερθῶ σέ συναφεῖς προσπάθειες συγκεκριμένων μελετητῶν· οὔτε ἀκόμη καί σ' αὐτές πού κατέβαλαν οἱ φιλόσοφοι - μέλη τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης καὶ πού συνέβαλαν ἀποφασιστι-

κώς στην κατάδειξη της κοινωνικής λειτουργίας της φιλοσοφίας²². Θά μνημονεύσω ώστόσο όρισμένες από τις προσπάθειες πού άνελήφθησαν τελευταίως καί πού μαρτυρούν τό συνεχώς αύξανόμενο ενδιαφέρον γιά τήν φιλοσοφία καί τήν κοινωνική λειτουργία της. Θεωρώ ότι πρωτίστως πρέπει νά αναφερθώ στό Συνέδριο Φιλοσοφίας πού διεξήχθη στην Μόσχα, τόν 'Απρίλιο του 1987, μέ θέμα *Φιλοσοφία καί Ζωή*²³. Οί σύνεδροι, μόνο σοβιετικοί φιλόσοφοι, άφου προέβησαν σέ άπολογισμό του μέχρι τότε έργου των, άνεζήτησαν τόν άρμό συνοχής του μέ τό μέλλον. Συνεφώνησαν ότι ό άρμός αυτός εύρίσκεται στην συνάφεια της φιλοσοφίας μέ τήν κοινωνία, διεφώνησαν όμως ως προς τήν άλληλοεξάρτηση αυτών. 'Η έν λόγω διαφωνία έχει ιδιαίτερη σημασία. Δείχνει ότι ή φιλοσοφία δέν θεωρείται πλέον άπλως καί μόνο έκφραση κοινωνικών φαινομένων, αλλά άντιμετωπίζεται καί ως δύναμη πού άσκει καθοριστική επίδραση επί της κοινωνίας.

Πρός τούτους, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν καί όρισμένα άρθρα τόσο ένεκα του περιεχομένου των όσον καί — κυρίως δέ γι' αυτό — της δημοσιεύσεως των σέ περιοδικά πού δέν άπευθύνονται μόνον προς τούς φιλοσόφους. Στο περιοδικό, λ.χ., *Merkur*, ό Christoph Türcke (ύφηγητής της φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο της Kassel), έξετάζοντας τις σχέσεις φιλοσοφίας καί μέλλοντος, διερευνά άφ' ενός μέν τις δυνατότητες ανανεώσεως της φιλοσοφίας, άφ' έτέρου δέ τήν συμβολή της στην βελτίωση της κοινωνίας²⁴. 'Ωσαύτως, στό περιοδικό *Das Argument*, ό Frieder Otto Wolf (ύφηγητής στό 'Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου καί μέλος των Πρασίνων στό Εύρωπαϊκό Κοινοβούλιο), μελετώντας τήν σχέση φιλοσοφίας καί επιστήμης, επιχειρηματολογεί υπέρ της επενεργητικής δυνάμεως της φιλοσοφίας καί της κοινωνικής λειτουργίας της²⁵.

Ό χρόνος μου όμως παρήλθε. "Ας μου έπιτραπεί, λοιπόν, δίκην κατακλείδος, νά ύποτυπώσω τις άκόλουθες συμπερασματικές άπόψεις. 'Η διαμάχη πού άνακύπτει μεταξύ φιλοσοφίας καί επιστήμης στό πλαίσιο των προσπαθειών διασφαλίσεως καί εμπλουτισμού του μέλλοντος άποτελεί γιά τήν φιλοσοφία μίαν άκόμη πρόκληση. Καλείται δηλαδή αυτή — όπως ήδη έπεςήμανα —, καταδεικνύουσα τήν κοινωνική λειτουργία της, νά πείσει γιά τά δικαιώματά της στην

22. Βλ. Ν. Χρόνη, *'Η Σχολή της Φραγκφούρτης, Α', 'Η Κριτική Θεωρία, Ι, Max Horkheimer*, Αθήνα 1986 (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), σσ. 22 κ.έξ.

23. Κριτική έπισκόπηση των έργων του Συνεδρίου καί περιληψη των κυριωτέρων ανακινήσεων βλ. εις Η. Fleischer, «Die Perestrojka erreicht die Philosophie», *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, 167 (1988), σσ. 9 κ.έξ.

24. Βλ. Chr. Türcke, «Philosophie. Eine Kolumne», *Merkur, Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*, 472 (1988), σσ. 501 κ.έξ.

25. Βλ. Fr. O. Wolf, «Philosophie und Marxismus heute. Zur Aktualisierung eines theoretischen Umwegs», *Das Argument*, 172 (1988), σσ. 861 κ.έξ.

διδασκαλία καί τήν έρευνα. Νομίζω, λοιπόν, ότι ή φιλοσοφία λειτουργεί στό κοινωνικό πεδίο πολυτρόπως, κυρίως όμως μέσω τής κριτικής πού άσκει στους όρους πού διορίζουν αυτό.

Μέ τήν κριτικήν της ή φιλοσοφία άποσκοπεί στήν δημιουργία μιās έλεύθερα στοχαζομένης κοινωνίας, κοινωνίας δηλαδή τής όποιας τά μέλη καί όταν άκόμη άδυνατούν νά άντιταχθούν στήν οργανωμένη βία, θά έχουν τήν δύναμη νά άρνηθούν νά συνθηκολογήσουν μέ αυτήν. Θεωρώ σκόπιμο νά μνημονεύσω επί του προκειμένου τήν όμολογία, στήν όποία προέβη ό A. W. Chatschaturian στό Συνέδριο Φιλοσοφίας πού διεξήχθη στήν Μόσχα καί στό όποιον έχω ήδη αναφερθεί. «"Αρχισα νά σπουδάζω φιλοσοφία», είπε, «τήν έποχή όπου οί άνθρωποι συλλαμβάνονταν καί εξαφανίζονταν. Διεπίστωσα ότι τό μόνο πού μου απέμενε ήτο ή πρός τά έσω μετανάστευση· δηλαδή ή μετανάστευση στόν πλούτο τών ιδεών πού άνέπτυξε ή φιλοσοφία κατά τήν μακραίωνα ιστορία της»²⁶. Μιά τέτοια μετανάστευση δέν άποφασίζεται χωρίς στοχασμό καί κριτική. Γι' αυτό καί θεωρώ έπαινο τήν κατηγορία πού έναντίον τής φιλοσοφίας άπευθύνει ό Bittlingmayer, ότι δηλαδή δέν κάμει αυτή τίποτε άλλο παρά νά άσχολεϊται μέ τόν προσδιορισμό τών έννοιών. Η φιλοσοφία, διδάσκουσα τήν άνάγκη σαφούς προσδιορισμού τών έννοιών, δέν πιστοποιεί τήν πρόσδεσή της σέ παρωχημένα σχήματα σκέψης, αλλά καθιστά διάφανη τήν συμπλοκή καί συνεξάρτηση του μέλλοντος μέ τήν ικανότητα του άνθρώπου νά κρίνει καί νά στοχάζεται. Η άνάγκη γιά μία τέτοια ικανότητα προβάλλει ιδιαίτέρως έπιτακτική σήμερα, όπου ή διασφάλιση καί ό έμπλουτισμός του μέλλοντος δέν συνιστούν στόχο τής έπιστήμης μόνο, αλλά έχουν προσέτι καταστεί σύνθημα πολιτικών κομμάτων καί παρατάξεων. Όπως παρατηρεί ό Claus Leggewie (καθηγητής τών Πολιτικών Έπιστημών στό Πανεπιστήμιο του Göttingen), Συντηρητικοί καί Προοδευτικοί, Δημοκρατικοί καί Νεοφιλελεύθεροι προσπαθούν νά μάς πείσουν ότι αγωνίζονται γιά τό μέλλον. Θά πρέπει όμως πρωτίτως νά αναλύσουν τό περιεχόμενο πού προσδίδουν σ' αυτό καί νά προσδιορίσουν τούς όρους μέ τούς όποιους συναρτούν τήν διασφάλισή του²⁷.

Όθεν ή διασφάλιση καί ό έμπλουτισμός του μέλλοντος διατελούν σέ άμοιβαία συμπλοκή καί συνεξάρτηση πρός τήν ικανότητα του άνθρώπου νά κρίνει καί νά στοχάζεται χωρίς περιοριστικούς όρους. Τήν ικανότητα αυτή άφυπνίζει καί αναπτύσσει ή κριτική καί διαλεκτική σκέψη. Η φιλοσοφία, καλλιεργούσα καί προάγουσα τήν τελευταία

26. Βλ. H. Fleischer, «Die Perestrojka erreicht die Philosophie», *ένθ' άνωτ.*, σ. 10.

27. Βλ. C. Leggewie, «Die Konservativen und die Zukunft», *Das Argument*, 171 (1988), σσ. 639 κ.έξ.

αυτή, θέτει τόν άκρογωνιαίο λίθο γιά τήν δημιουργία μιås έλευθέρως στοχαζομένης κοινωνίας, χωρίς τήν ύπαρξη τής όποίας οί προσπάθειες διασφάλισης καί έμπλουτισμοϋ τοϋ μέλλοντος μεταπίπτουν σέ κενολογία καί παραπειστικό σύνθημα.

Ή φιλοσοφία, λοιπόν, όχι μόνο μπορεΐ νά συμβάλει στίς προσπάθειες διασφάλισης καί έμπλουτισμοϋ τοϋ μέλλοντος, αλλά νά λειτουργήσει ώς πρόσωπον πρωταγωνιστικόν. Γιά νά έπιτελέσει όμως τό έργο αυτό, θά πρέπει προηγουμένως νά έπιτύχει τήν αυτοαναγνωρισή της. Νά φθάσει δηλαδή στήν αυτοσυνειδησία της καί νά έπανακρίνει τίς άρχές της, νά έπανελέγξει τίς πηγές της καί νά έπαναπροσδιορίσει τήν στοχοθεσία καί τήν προβληματοθεσία της, χωρίς όμως νά άποβάλει εκείνες τίς οϋσιώδεις ποιότητές της πού συνιστοϋν τά γνωριστικά της σημεία καί κατ' άκολουθίαν τόν όρο διακρίσεώς της από τίς άλλες μαθήσεις.

ZUSAMMENFASSUNG

Nikolaos Chronis, *Die Auseinandersetzung zwischen Philosophie und Wissenschaft im Rahmen der Bemühungen um die Bewältigung der Zukunft*

Die Bewältigung der Zukunft ist zum brennenden Problem unserer Zeit geworden. Viele Wissenschaftler behaupten, Wissenschaft allein reicht aus, um dies zu erbringen. Sie glauben, Philosophie hat hierbei keinen wichtigen Beitrag zu leisten. Philosophieren für sie bedeutet reines Nachsinnen. Die Bewältigung der Zukunft verlangt aber ihrer Meinung nach empirische Arbeit, die mit dem wissenschaftlichen und technologischen Fortschritt verbunden ist.

Diese Auffassung beruht auf einem Missverständnis. Ihre Vertreter beschränken die Aufgabe der Philosophie auf das «Denken über Denken» und leugnen deren gesellschaftliche Funktion.

Ganz ohne Zweifel, Wissenschaft ist unentbehrlich für die Sicherstellung und Bereicherung der Zukunft. Ihre Leistungen aber, wie bedeutend sie auch seien, reichen dafür nicht aus. Zur Bewältigung der Zukunft gehört ebenso das kritische Verhalten. Indem die Philosophie das kritische und dialektische Denken anregt, gibt sie dem Menschen zu bedenken, dass seine Bemühungen auf eine «menschenwürdige, friedliche und glückliche Zukunft» gerichtet sein sollen.

Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie ist also nicht zu bestreiten. Philosophie ist bemüht um den Aufbau einer Gesellschaft, deren hauptsächlichste Bestandteile Freiheit und Autonomie sein sollen. Die Bewältigung der Zukunft ohne die Verwirklichung einer solchen Gesellschaft bleibt leeres Geschwätz und wird zu täuschenden und verführenden Schlagworten.